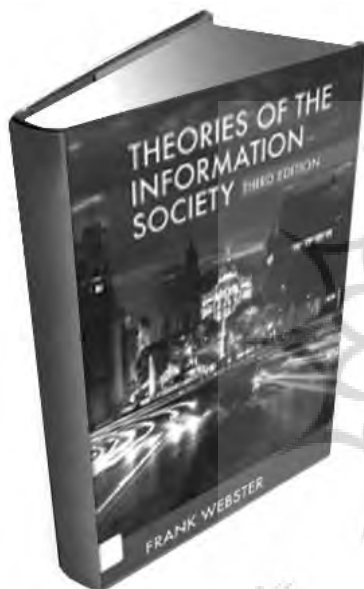


## نقد کتاب نظریه‌های جامعه اطلاعاتی

■ دکتر فریبرز درودی<sup>۱</sup>

دکترای علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران



■ **Webster, Frank (2006) Theories of the information society. [3rd ed.] New York: Routledge. 312p. ISBN: 0415406331**

نهاده، یکی از مواردی است که در میان آثار متعدد به آن توجه ویژه‌ای شده است. همان‌طور که می‌دانیم، اندیشمندان بزرگی با بیان نظریه‌های نوین خود به توسعه و حرکت جامعه اطلاعاتی کمک کرده‌اند. در واقع چنین نظریه‌هایی برای تنظیم شرایط نوین زندگی و تشریح وضع انسان در فضای جامعه اطلاعات محور بوده است. فرانک وبستر جامعه‌شناسی مشهور است که به این مقوله مهم توجه کرده و با تشریح و بررسی آرای متفکران در خصوص جامعه اطلاعاتی، به این موضوع مهم پرداخته است.

### درباره نویسنده کتاب

پروفسور فرانک وبستر اندیشمندی مشهور از شمال شرق انگلستان است. وی در دهکده کوچکی در کانتی دورم<sup>۲</sup> پا به عرصه وجود نهاده، و زندگی و نیز دوره آموزشی خود را از این مکان آغاز کرد. سپس مطالعات خود را در مدرسه اقتصادی لندن<sup>۳</sup> ادامه داد، و در دانشگاه‌های متعددی به تدریس و پژوهش مشغول شد. در دانشگاه بیرمنگام<sup>۴</sup> سرپرستی گروه مطالعات فرهنگی و جامعه‌شناسی را بر عهده گرفت و در آنجا به تدریس و تحقیق پرداخت (وبستر، زندگی‌نامه حرفه‌ای [C.V.]). وبستر در آثار پژوهشی خود گرایش به حوزه اطلاعات و ارتباطات دارد و می‌کوشد تا با رویکردی اجتماعی به این عرصه مطالعاتی بپردازد. وی در زمینه فناوری و تحلیل و بررسی جامعه‌شناختی آن، و نیز مطالعه تخصصی در حوزه آموزش عالی به فعالیت مستمر اشتغال دارد.

### مقدمه

جامعه اطلاعاتی<sup>۲</sup> از جمله مباحث مهم و تأثیرگذار دهه اخیر بوده است. در طول مدت ده سال گذشته منابع اطلاعاتی زیادی درباره جامعه اطلاعاتی به رشته تحریر درآمده و آرای متعددی در این میان مطرح شده است. در برخی از متون، این جامعه نوین، آینده محتوم جامعه بشری قلمداد شده و بر همین اساس عزم کشورهای بسیاری را برای سازمان‌دهی آن جزم کرده است.

از جمله فعالیت‌های گسترده‌ای که نشان از اهمیت این پدیده فراگیر دارد، تشکیل دو اجلاس مهم در این حوزه است که نخستین اجلاس سران جامعه اطلاعاتی<sup>۳</sup> در ژنو<sup>۴</sup> (۲۰۰۳)، و دومین اجلاس آن در تونس<sup>۵</sup> (۲۰۰۵) بوده، که با شرکت بسیاری از کشورهای جهان، روند ضروری و مؤثر آن را تبیین کرده است (سران جامعه اطلاعاتی، وبسایت).

امروزه جامعه اطلاعاتی در نقش یکی از ضرورت‌های جهان معاصر شناخته می‌شود و بسیاری معتقدند که اساساً زندگی نوین در ساحت چنین جامعه‌ای میسر است. برخی از نظریه‌پردازان اجتماعی درباره این پدیده شاخص که زندگی بشر را به شدت دگرگون ساخته است، به ابراز نظر و طرح اندیشه پرداخته‌اند. در واقع جنبه‌های جامعه اطلاعاتی در آثار صاحب‌نظران بزرگی تحلیل و بررسی شده و هریک از منظر خویش به تبیین وضع این جامعه اهتمام ورزیده‌اند. تشریح ویژگی‌های جهان جدید و تأثیری که بر زندگی جمعی آدمی برجای

از دیگر علاقه‌مندی‌های وبستر حوزه رسانه‌های نوین است که توانسته با تبیین جایگاه، کاربرد و ساختار آن به ارائه آثار ارزشمندی مبادرت ورزد. بدون تردید نام فرانک وبستر و جامعه اطلاعاتی عجین و پیوسته است. تقریباً در هر نگارش مهمی در این حوزه به‌نوعی به اندیشه و نوشته‌های وی استناد می‌شود، و آثار او در زمره منابع اطلاعاتی معتبر و مستند در عرصه جامعه اطلاعاتی محسوب می‌شود. از همین رو کتاب حاضر یکی از منابع معروف و مهم این حوزه مطالعاتی به‌شمار می‌آید.

### جامعه اطلاعاتی و نظریه‌های آن

بنیان‌های نظری جامعه اطلاعاتی بر مبنای پاره‌ای از اندیشه‌های متفکران معاصر به‌ثمر نشسته است. این نظریه‌ها در تبیین موقعیت و جایگاه جامعه اطلاعاتی نقشی بسزا ایفا کرده، و ابعاد خاص آن با پیوند میان نظریه‌های مطرح‌شده، به عرصه تبادل اندیشه‌ها و تضارب آرا تبدیل شده است. هریک از متفکران نامدار این حوزه با توجه به نوع نگرش و دیدگاهی که نسبت به جامعه اطلاعاتی داشته‌اند، از منظر متفاوتی به این پدیده نگریسته‌اند. تنوع اندیشه در این حوزه زمینه تعامل میان آرای گوناگون را فراهم ساخته است. ممکن است بعضی از متفکران تا حدی در بیان آثار این نوع از جامعه دچار تندی شده باشند؛ همچنان که امکان دارد برخی دیگر با تساهل افزون‌تری به استقبال آن رفته باشند. اینگونه قضاوت‌ها درباره جامعه اطلاعاتی شایسته دقت و توجه بیشتری است، زیرا جامعه اطلاعاتی، به‌عنوان پدیده‌ای نوظهور، در اوان دوران رشد خود به‌سر می‌برد.

از سویی جهانی‌سازی اعلام جنگ به تمام فرهنگ‌های دیگر قلمداد شده است (سیبروک، ۲۰۲۳) و از سوی دیگر بیان شده که جهانی‌سازی سبب فشردگی جهان<sup>۱۱</sup> و افزایش آگاهی<sup>۱۲</sup> جهانی در شکل کلی آن می‌شود، که در ارتقای آگاهی عمومی در سطح جهان مؤثر است (رابرتسون، ۱۹۹۲). هریک از آرای متفکران به جنبه‌ای از زندگی معاصر آدمی نظر دارد. درواقع، نظریه‌های جامعه اطلاعاتی زیرساخت معرفت‌شناسانه‌ای از روند رشد، حرکت و تکاپوی این جامعه تشکیل می‌دهد که می‌تواند با مظاهر عینی و توسعه ابزار در سطوح مختلف اجتماع همراه باشد. بر این اساس تشریح و بررسی آرای صاحب‌نظران و اندیشه متفکران حاوی فوایدی است که می‌تواند در شناخت بهتر جامعه اطلاعاتی و تبیین رویکردهای اساسی آن به کار آید.

### معرفی، بررسی و تحلیل کتاب

کتاب نظریه‌های جامعه اطلاعاتی، ویرایش سوم، در ده فصل به رشته تحریر درآمده است. ابتداءً فرانک وبستر جامعه اطلاعاتی را در پنج محور مهم معرفی می‌کند. این جنبه‌ها عبارتند از: فناوری، اقتصاد، شغلی، فضایی (مکانی) و فرهنگی. وی تأکید زیادی بر محور فناوری دارد و به‌درستی اعلام می‌کند که شناخته‌شده‌ترین رکن جامعه اطلاعاتی بر اساس توسعه فناوری است. وی در توصیف ویژگی‌های فناوری در جامعه اطلاعاتی بحث گسترده‌ای می‌کند و توضیح می‌دهد که این ویژگی در جامعه اطلاعاتی دارای چنان اهمیت بالایی است که قوام چنین جامعه‌ای را تضمین می‌کند.

باید توجه داشت که ساختار جامعه اطلاعاتی بر مبنای دسترسی سریع و به‌موقع به اطلاعات بنا نهاده شده است. ابزارهای لازم برای برآورده‌ساختن این عملکرد، بیشتر در مقوله فناوری ارتباطات

و اطلاعات قرار می‌گیرد. نقش فناوری اطلاعاتی و ارتباطی در توسعه جوامع نوین غیرقابل انکار است. شاید بتوان ادعا کرد که شناخته‌شده‌ترین عامل در تبیین موقعیت یک جامعه اطلاعاتی، جایگاه ویژه فناوری است. باید بر این نکته مهم تأکید کرد که از دیدگاه متفکران و نظریه‌پردازان جامعه اطلاعاتی، فناوری‌های ارتباطی و شبکه محمل مهمی برای پیشرفت‌های اقتصادی و اجتماعی به‌شمار می‌آیند که براساس نفوذ خود در لایه‌های متعدد اجتماعی توانسته‌اند جایگاه ویژه خود را تثبیت کنند.

وبستر به پیشرفت‌های مهم در حوزه مخابرات و رایانه اشاره کرده، و ارزیابی تجهیزات رایانه‌ای و قدرت ذخیره‌سازی بالای رایانه‌ها را دلیلی بر گسترش فراگیر آنها ذکر می‌کند. به‌علاوه به تشبیه این شبکه گسترده با برق پرداخته و بیان می‌کند: همان‌طور که امروزه همه اداره‌ها و سازمان‌ها و خانه‌ها به این انرژی وابستگی کامل دارند، در جامعه اطلاعاتی به رایانه‌ها و شبکه‌های رایانه‌ای نیاز مبرم وجود دارد. همچنین شبکه و ارتباطات پیوسته رایانه‌ای نقش مرزهای جغرافیایی را در زمینه تبادل اطلاعات کمرنگ ساخته است. شبکه با نفوذ در تمام ارکان زندگی جدید سبب دگرگونی عادات و رفتار آدمیان شده، و حیات آنان را دگرگون کرده است.

از بُعد اقتصادی وبستر با مطرح‌ساختن مطالعات نوین در عرصه اقتصاد اطلاعات، با معرفی فریتز مک‌کل اپ<sup>۱۳</sup>، نظریه‌پرداز اقتصاد اطلاعاتی، به شرح دیدگاه او می‌پردازد. مک‌کل اپ پنج گروه گسترده را معرفی می‌کند که عبارتند از: آموزش و پرورش؛ رسانه‌های ارتباطی؛ ماشین‌های اطلاعاتی؛ خدمات اطلاعاتی؛ و دیگر فعالیت‌های اطلاعاتی. درواقع کارکرد این پنج گروه فعالیت‌های اطلاعاتی را در جامعه تقویت می‌کند.

از سوی دیگر وبستر در نگاه شغلی، به مشاغل اطلاعاتی اشاره کرده و بیان می‌کند که در جامعه اطلاعاتی برتری از آن شغل‌های اطلاعاتی است. این شغل‌ها از فعالیت بدنی به سوی کار فکری و برنامه‌ریزی در حرکتند. وبستر با نگاهی انتقادی به طبقه‌بندی مشاغل می‌نگرد و چندان به آن روی خوش نشان نمی‌دهد.

مؤلف در جنبه مکانی (فضایی) بر وضع شبکه‌های اطلاعاتی تکیه کرده و با توضیح درباره کاربرد آنها به تحول ایجادشده در زمان و مکان اشاره می‌کند. جریان اطلاعات در درون شبکه‌های وسیع و فراگیر خود سبب ایجاد دگرگونی در زندگی و معیشت آدمی شده است و در نگرش فرهنگی نیز با رضایت بیشتری درباره آن سخن می‌گوید. شاید مناسب‌ترین ویژگی در تعریف و بیان تأثیرهای جامعه اطلاعاتی را بتوان در سایه نگاه فرهنگی تبیین کرد.

نگاه وبستر به جامعه اطلاعاتی با نگرشی عمیق و جامع‌نگرانه همراه است. وی با مطالعه و بررسی ویژگی‌های جوامع پیشرفته و مسیر حرکت تحولات آنها به‌خوبی به بیان جامعه نوین جهانی پرداخته است. از جمله نکات مهمی که در ارزیابی اندیشه وبستر ملاحظه می‌کنیم، توجه او به نقش مهم رسانه در شکل‌گیری و تکوین زندگی جدید بشر است. رسانه در دنیای کنونی یکی از ارکان زندگی اجتماعی است، و در جهان نوین عاملی اثربخش و پرنفوذ در روابط بین‌المللی محسوب می‌شود. این ابزار سودمند با نظارت بیشتر بر زندگی مردم و تعامل میان آنان همراه بوده است. نظریه‌های متفاوتی درباره رسانه‌ها اظهار شده که برخی با نگاهی منفی، و پاره‌ای از دیدگاه مثبت به آن نگریسته‌اند. یورگن هابرماس<sup>۱۴</sup> از جمله کسانی است که تأثیر رسانه‌های ارتباطی نوین، مانند تلویزیون، را بیشتر منفی معرفی

### امروزه جامعه

#### اطلاعاتی در نقش

#### یکی از ضرورت‌های

#### جهان معاصر شناخته

#### می‌شود و بسیاری

#### معتقدند که اساسا

#### زندگی نوین در ساحت

#### چنین جامعه‌های میسر

#### است

### ساختار جامعه

#### اطلاعاتی بر مبنای

#### دسترسی سریع و

#### به‌موقع به اطلاعات بنا

#### نهاده شده است

می‌کند. در واقع نظارت بر زندگی مردم افزون شده و توان آنها در مقابله با القا و تبلیغات حاکم به شدت کاهش می‌یابد. همچنین آنتونی گیدنز<sup>۱۵</sup> نیز نگاهی انتقادی به حوزه رسانه داشته و نقاط تأثیرگذار جریان قدرت و اطلاعات یک‌سویه را مطرح می‌سازد. در مقابل این گروه از منتقدان به جریان رسانه و ویژگی‌های آن، اندیشمندان خوش‌بین، گردش مقادیر عظیم اطلاعات در شبکه‌ها را در قالب حرکت به‌سوی جامعه‌ای آزاد تلقی می‌کنند. پیشرفت‌های فناوری‌های اطلاعاتی و رسانه‌های جمعی در واقع به رشد و شکوفایی جوامع یاری می‌رساند. از جمله این متفکران باید از رابرت رایت<sup>۱۶</sup> نام برد که کوشش می‌کند تا به ابعاد مثبت و تحولات سازنده در جامعه اطلاعاتی بپردازد.

وبستر می‌کوشد تا به این مقوله با نگاهی واقع‌بینانه بنگرد. وی نفوذ رسانه‌ها را امری واقعی معرفی کرده و اعلام می‌دارد که رسانه‌ها زندگی ما را به‌طور کامل پوشش داده‌اند. ولی به کاربرد و تأثیر مهم آنها در زندگی نیز اشاره کرده و نقش واقعی رسانه را در حیات اجتماعی موردتحلیل قرار می‌دهد. وی جنبه‌های گوناگونی که در عرصه جامعه‌ای اطلاعاتی ممکن است بر آن تأکید شود، از مسائل پیچیده فنی تا لایه‌های تودرتوی فرهنگی را مورد ملاحظه قرار می‌دهد. تأکید بر اقتصاد اطلاعات<sup>۱۷</sup> و نقش تعیین‌کننده‌ای که در عرصه حیات اجتماعی نوین ایفا می‌کند، نشان‌دهنده دقت نظر اوست. وبستر با آگاهی جامعه اطلاعاتی را به تصویر کشیده و در بیان خود بر ویژگی‌های بنیادی آن تأکید می‌ورزد. تلاش وی در معرفی و تشریح ساختار جامعه اطلاعاتی قابل تقدیر است. زیرا جامعه اطلاعاتی را براساس آنچه در ساحت زندگی انسان تأثیر گذاشته، بررسی می‌کند. از دیگر ویژگی‌های بررسی وبستر آن است که توجه وی به ابعاد مختلف جامعه اطلاعاتی دارای نوعی توازن بوده، و وی کوشیده تا با تبیین جایگاه هر یک از جنبه‌های جامعه اطلاعاتی، رویکردی واحد از ساختار آن ارائه دهد.

وبستر در فصلی که اندیشه‌های دانیل بل<sup>۱۸</sup>، جامعه‌شناس معروف امریکایی، را بیان می‌کند، توضیح می‌دهد که بل به جامعه پسا صنعتی<sup>۱۹</sup> بر مبنای تأثیر بنیادی اطلاعات در پیدایش نظام نوین اجتماعی تأکید می‌کند. کتاب فرا رسیدن جامعه پسا صنعتی<sup>۲۰</sup>، اثر مهم بل است که به خوبی تحول و دگرگونی پدیدآمده در حدود چهار دهه پیش کشورهای توسعه‌یافته را به تصویر می‌کشد. بل در این اثر با بیان نقش بی‌بدیل فناوری در پیشرفت جوامع به تأسیس و رشد جامعه نوین جهانی، یعنی همان جامعه پسا صنعتی اشاره کرده و این مهم را نقطه عطفی در تاریخ نوین بشری به‌شمار می‌آورد. به اعتقاد وبستر، پیش‌بینی بل در عرصه تأثیر بی‌بدیل فناوری از او شخصیتی ممتاز پدید آورده است. در واقع بل بر سرعت دگرگونی‌های جهان جدید پافشاری می‌کند و آن را تغییری مهم در حیات انسان جدید می‌داند. وی با اشاره به ساده‌سازی زندگی در پناه فناوری و سهولت استفاده از ابزارهای نوین، به تحولی فراگیر در زندگی جدید جهانی اشاره می‌کند که سرآغاز دگرگونی گسترده‌ای در شیوه زندگی آدمی است. تحلیل وبستر بر آرای دانیل بل، براساس تأثیر نقشی است که وی در توسعه و نفوذ اطلاعات بر زندگی آدمی برجای نهاده است. وبستر در بررسی آرای بل به این نکته مهم اشاره می‌کند که اگرچه دانیل بل سال‌ها پس از مطرح‌ساختن ایده جامعه پسا صنعتی تلاش می‌کند تا مفهوم جامعه اطلاعاتی را جایگزین آن کند، ولی تغییر مهمی در تحلیل خود ارائه نمی‌دهد. پس از آن، وبستر شرح می‌دهد که تمام کوششی که دانیل بل در سال‌های اخیر برای تبیین وضع جامعه اطلاعاتی صرف کرده، در واقع توضیح ساختاری همان جامعه پسا صنعتی است که وی پیشتر درباره آن به اظهار نظر پرداخته است. علاوه بر آن، او

با دقت نظر بالایی سخن بل را درباره دانش نظری به نقد کشیده و بیان می‌کند که ابهام در معنا و مفهومی که بل برای دانش نظری به کار برده، سبب ایجاد تردیدهای جدی درباره نبودن و اعتبار این ایده شده است. همچنین وبستر بر این باور است که به‌رغم شتاب سریعی که در عرصه تحول اجتماعی صورت پذیرفته است، ولی نمی‌توان این دگرگونی را با واژگان پسا صنعتی دانیل بل تفسیر کرد.

وبستر در فصل بعدی کتاب، در باب شرح و بیان اندیشه‌های مانوئل کاستلز<sup>۲۱</sup>، با عنوان «جامعه شبکه‌ای»<sup>۲۲</sup>، به تحلیل منظر او بر اساس ایده‌های اقتصاد شبکه‌ای<sup>۲۳</sup> و نقش جنبش‌های اجتماعی<sup>۲۴</sup> می‌پردازد. فعالیت‌های جدید اقتصادی و وضع مشاغل در نزد کاستلز، نقشی مهم در دگرگونی جوامع نوین بر عهده دارد. جامعه شبکه‌ای کاستلز به اقتصاد اطلاعاتی رهنمون می‌شود و تأثیر مهم آن در عرصه فعالیت‌های ارتباطی در حوزه اقتصادی، به‌خوبی قابل مشاهده است. وبستر کوشیده تا با تبیین اندیشه‌های کاستلز بر نقش مهم وی در تثبیت جایگاه جامعه شبکه‌ای تأکید ورزد. اهمیتی که کاستلز به اطلاعات و پردازش آن می‌دهد، سبب شده تا وی از آن به‌مثابه یک اهرم مهم و کلیدی در نظریه خود استفاده کند. اندیشه‌های کاستلز با تکیه بر ایده اقتصادی شکل می‌گیرد. از دیدگاه وی شبکه توانسته ساختار نوینی از اقتصاد و روابط شغلی ایجاد کند. بنابراین اقتصاد جهانی به سوی شبکه‌ای شدن پیش می‌رود و هرچه می‌گذرد، پیوندهای شبکه‌ای بر پیچیده‌تر شدن ارتباطات اقتصادی می‌افزاید. وبستر از سویی اندیشه کاستلز را روشنگرانه می‌خواند و از سوی دیگر وی را به گرایش به سوی تفکر محافظانه متهم می‌سازد. در این میان، تکیه کاستلز بر اندیشه مارکسی را نیز مطرح کرده و درباره شهر اطلاعاتی، به مصداق چنین شهری اشاره کرده و این اندیشه را قابل بحث می‌داند. تحلیل وبستر از اندیشه‌های کاستلز با نوعی روشن‌بینی و دقت بالا همراه است. وی بر آن است تا آرمان‌های کاستلز را از دیدگاه ایدئالیستی تشریح و ابعاد آن را معرفی کند. علاوه بر آن وبستر، به‌عنوان یک متفکر و اندیشمند اجتماعی، بررسی خود را با رویکرد جامعه‌شناسانه بیان کرده و به تکمیل نقد خود از آرای کاستلز می‌پردازد.

وبستر فصل «اطلاعات و بازار» را به تحلیل اندیشه‌های هربرت شیلر<sup>۲۵</sup> اختصاص می‌دهد. شیلر اندیشمندی برجسته در میان متفکران حوزه انتقادی است. وی اقتصاددانی است که در حوزه مطالعاتی اقتصاد سیاسی کار کرده و تحلیل‌های او ریشه‌های مارکسیستی دارد. وی معتقد است که اطلاعات و ارتباطات عناصر بنیادی تلاش معمول و مورد قبول سرمایه‌داری است. شیلر عامل نابرابری‌های طبقاتی را مورد توجه قرار می‌دهد. پافشاری او بر این است که نابرابری‌های طبقاتی عامل عمده پخش، دسترسی و توانایی‌های تولید اطلاعات است. شیلر همچنین مانند آنتونی اسمیت<sup>۲۶</sup> عقیده دارد که تفوق اطلاعاتی در جهان جدید امری مسلم است. اطلاعات در فضایی کاملاً یک‌سویه، به نفع کشورهای قدرتمند در جریان است. وی همچنین محیط اطلاعاتی جهان جدید را منشعب از غرب دانسته و بر ایجاد ساختار متوازن در این عرصه تأکید می‌ورزد. نقد وبستر بر آرای شیلر قابل توجه است. اگرچه از کلام وبستر برمی‌آید که وی در بررسی اندیشه شیلر ایراداتی بر وی دارد، از موضع انصاف منحرف نمی‌شود، و آرای انتقادی را به پاس فلسفه نقد، و ارزشی که برای آن قائل است، حرمت می‌نهد. البته باید یادآور شد که وبستر به ارزش اندیشه شیلر و نقاط قوت آن تکیه می‌کند. وبستر می‌گوید که اندیشه‌ها و آثار شیلر با تکیه بر دنیای واقعی به تبیین نقش و اهمیت اطلاعات می‌پردازد. وی توضیح می‌دهد که تکیه بر واقعیت‌ها در

آرای شیلر، بیش از امکانات فناورانه یا تصور رویدادهای آینده در تحلیل اطلاعات و فناوری‌های آن مؤثر بوده است.

سنجش اندیشه یورگن هابرماس در فصل «اطلاعات و دموکراسی» نشان از تأثیر تفکر هابرماس در دنیای معاصر دارد. تأکید هابرماس بر حوزه عمومی<sup>۳۷</sup> و بیانی که وی از این مفهوم دارد، مورد توجه وبستر قرار گرفته است. هابرماس اطلاعات را مرکز اصلی و کانون مهم این حوزه معرفی می‌کند و اهمیت بسزای آن را گوشزد می‌کند. وی حوزه عمومی را مستقل از حاکمیت جامعه معرفی کرده و در آن به معرفی افکار عمومی می‌پردازد. تأثیر اطلاعات در این بستر قابل ملاحظه است. هابرماس به رسانه<sup>۳۸</sup> نیز توجه خاصی نشان می‌دهد و این نشان‌دهنده اهمیت و تأثیر پرنفوذ این ابزار قدرتمند است که در آثار دیگر متفکران بزرگ نیز از آن نشانی می‌یابیم. هابرماس همچنین اثر بخشی مراکز مختلف اطلاع‌رسانی را مطرح ساخته و به تبیین جایگاه آنها می‌پردازد. وبستر در بیان این آراء، به موقعیت دموکراسی در جهان جدید اشاره کرده و ارتباط آن را با حوزه عمومی بررسی می‌کند. وبستر اندیشه‌های هابرماس را به خوبی معرفی و تحلیل کرده و معتقد است که تحلیل او در واقع تأییدی است بر یافته‌های هاوارد تامبر<sup>۳۹</sup> در عرصه مخفی کاری و اطلاعات گمراه‌کننده در حکومت انگلستان در دهه هشتاد و نود میلادی. همچنین وبستر درباره چارچوب مفهوم حوزه عمومی هابرماس، دو عامل معترضه را مطرح کرده و به شرح آن می‌پردازد؛ ولی با طبعی عدالت‌طلبانه و منصفانه ادامه می‌دهد که این عوامل به‌تنهایی ما را قادر نمی‌سازد تا از مفهوم حوزه عمومی دست بکشیم. وی همچنین درباره اندیشه دموکراسی در آرای هابرماس با ظرافت به ابعاد آن پرداخته و آن را آرمانی بی‌بدیل می‌خواند.

وبستر در فصل مربوط به تفکر آنتونی گیدنز<sup>۴۰</sup>، با بیان مفهوم «انعکاس‌پذیری<sup>۴۱</sup> و نظارت» در حوزه اندیشه گیدنز به شرح و تحلیل آرای وی می‌پردازد. توضیح او نشان می‌دهد که گیدنز مهم‌ترین نظریه‌پرداز علوم اجتماعی در بریتانیای پس از جنگ است. گیدنز با تبیین وضع دولت - ملت، ظهور آن را طلیعه ورود به جامعه اطلاعاتی می‌داند. این شرایط با عنایت به نیاز اطلاعاتی مدیریت کلان حاکمیت در زمینه نظارت بر امور جاری جوامع اهمیت بیشتری دارد، زیرا برای اداره جامعه، نیاز به اطلاعات امری حیاتی و ضروری است. از سوی دیگر گیدنز با نگاهی جامعه‌شناسانه به تبیین مبانی مدرنیته و آثار آن در جامعه می‌پردازد. او مدرنیته را پدیده‌ای، به‌طور ذاتی، جهانی دانسته و بیان می‌کند که آن را در درون نهادهای مدرن موجود در جوامع می‌توان به عیان مشاهده کرد. وبستر در نقد آثار گیدنز به مفهوم جامعه نظارتی و در شکل خاص آن، جامعه انضباطی تأکید می‌ورزد و بر همین اساس ساختار مفهوم قدرت را بررسی می‌کند. در این باره قدرت به مفهوم نظارت و اعمال اقتدار بر دیگران بوده و این یکی از ارکان مهم تحلیل وبستر بر آرای گیدنز است. از این منظر وبستر تلاش کرده تا با تبیین ساختارهای مهم اندیشه گیدنز به مفهوم تأثیرگذاری بیشتر تکیه کند. از سوی دیگر مطرح‌ساختن خطرهای نظارت نیز مورد توجه وبستر قرار گرفته و آن را در اندیشه‌های گیدنز تحلیل می‌کند.

وبستر در فصلی دیگر از کتاب با طرح موضوع «اطلاعات و پسانوگرایی<sup>۴۲</sup>»، به بیان ویژگی‌های آن می‌پردازد. وی در این میان با مطرح‌ساختن ریشه، معنا، کاربرد، خصوصیات روشنفکرانه، و ویژگی‌های اجتماعی پسانوگرایی، به تحلیل آن دست می‌زند. همچنین با بیان اندیشه‌های ژان بودریار<sup>۴۳</sup> به بیان مفهوم فرهنگ پسامدرن می‌پردازد.

علاوه بر آن با بررسی آرای جانی واتیمو<sup>۴۴</sup> به جنبه‌های دیگری از اندیشه نوگرایی اشاره کرده که در قالب رشد رسانه‌ها متبلور می‌شود. شاید بتوان گفت که رسانه هسته اصلی توجه اکثر متفکران اجتماعی را تشکیل می‌دهد، و به‌عنوان محوری مشترک در مباحث مربوط به جامعه اطلاعاتی مطرح می‌شود. همچنین طرح و بیان اندیشه‌های مارک پوستر<sup>۴۵</sup> و ژان فرانسوا لیوتار<sup>۴۶</sup> بر غنای بحث افزوده است. وبستر در نقد پسانوگرایی بیان می‌کند که این پدیده در سال‌های اخیر جاذبه اولیه خود را از دست داده است. مباحث منتقدان و دیگر صاحب‌نظران درباره پسانوگرایی، پذیرش کامل آرای هواداران آن را با تأمل مواجه ساخته است. ولی همچنان که مشی و شیوه وبستر اقتضا می‌کند، از محور انصاف خارج نشده و به تأثیر مهم پسانوگرایی در شکل‌گیری زندگی نوین اشاره می‌کند. به‌ویژه رابطه میان این پدیده و تحولات اطلاعاتی را بیان کرده و بر نقش مؤثر آن تأکید می‌ورزد. وبستر با نگاهی ژرف به تحلیل پسانوگرایی پرداخته و در ساختار آن نیز با دقت خاصی نظر افکنده است.

در فصل بعدی، موضوع مهم و تأثیرگذار اطلاعات و تغییر ساختارهای جامعه مطرح می‌شود. وبستر با طرح نظریه مکتب تنظیم و پرسش‌های بنیادی این مکتب (سرمایه‌داری چگونه استمرار خود را تضمین می‌کند؟ و چگونه نظامی که بنیاد آن کسب موفقیت‌آمیز سود و گسترش پیوسته سرمایه است، به ثبات دست می‌یابد؟ یا چگونه انباشت در سرمایه‌داری تضمین می‌شود؟) به نقد اندیشه‌های متفکران آن می‌پردازد. همچنین وبستر با بیان ساختار و چارچوب اندیشه‌های رژیم فوردیستی انباشت، توضیح می‌دهد که چون فورد پیش‌تاز ففونی بود که تولید صنعتی کالاهای بسیار گران‌قیمت را که می‌توانستند مصرف‌انبوه را هم تشویق کنند، امکان‌پذیر می‌ساخت و در عین حال او در صف مقدم پرداخت (تقریباً) بالای دستمزد هم بود که به‌نوبه خود خرید کالاها را تحریک می‌کرد، نام او برای کل این نظام به کار رفته است. وبستر همچنین ویژگی‌های مهم دوره فوردیستی را ذکر می‌کند که عبارتند از: تولید انبوه کالا، تسلط شغلی کارگران صنعتی، مصرف‌انبوه، فعالیت اقتصادی در درون دولت ملی، نقش برنامه‌ریزی در پی‌ریزی موارد دیگر، چون رشد دولت رفاه. نویسنده بیان می‌کند که به‌اعتقاد متفکران مکتب تنظیم، به‌دلیل خدمات و رفاه عمومی، مانند آموزش و پرورش و بهداشت دولتی، مردم از این نظام حمایت کردند و تا چند دهه تسلط آن بر جامعه غربی مشهود بوده است. وبستر در ادامه اظهار می‌دارد که یکی از عوامل مهمی که فوردیسم را به سقوط کشاند و معمولاً آن را به‌عنوان ویژگی دوره پسا فوردیسم می‌شناسند، جهانی‌شدن<sup>۴۷</sup> است. او جهانی‌شدن را در ابعاد متنوع زندگی بشر مطرح می‌کند و شرح می‌دهد که جهانی‌شدن در حوزه بازار، امور مالی، تولید، ارتباطات، و فرهنگ قابل توجه است. از دیدگاه وبستر جهانی‌شدن حفظ موقعیت فوردیسم را با چالش مواجه ساخته است.

در ادامه او به پسا فوردیسم می‌پردازد و توضیح می‌دهد که در این دوره، انعطاف‌پذیری جدید نزد کارگران به‌وجود آمد. در واقع افراد به این نتیجه می‌رسند که نه تعاریف خشک از شغل وجود دارد و نه کسی به شغلی واحد وفادار می‌ماند و عقیده دارد که تنها برای آن شغل ساخته شده است. بنابراین کارگران باید انعطاف‌پذیر باشند. همچنین انعطاف‌پذیری در تولید و مصرف از ارکان جامعه پسا فوردیسم است. در واقع در این دوره ما شاهد زوال تولید انبوه هستیم. پیدایش پسا فوردیسم موجب می‌شود که مناطق جغرافیایی نیز دگرگون شود، مرزبندی طبقاتی کم‌رنگ گردد، سبک‌های زندگی متفاوت

## سنجش اندیشه

### یورگن هابرماس در

#### فصل «اطلاعات و

#### دموکراسی» نشان از

#### تأثیر تفکر هابرماس

#### در دنیای معاصر دارد

شده و اطلاعات نقشی بی‌بدیل در رژیم پساפורدیسیم ایفا کند. وبستر در تحلیل پساפורدیسیم بیان می‌کند که جریان‌های اطلاعاتی شرط لازم اقتصاد جهانی‌اند، و اطلاعات، چه در داخل و چه در خارج سازمان‌های شرکت‌های فراملی، مرکز مدیریت و نظارت است. همچنین اطلاعات برای پیدایش پدیده محلی‌گرایی جهانی، حیاتی است. علاوه‌بر آن می‌گوید که امروزه اطلاعات نقشی مکمل‌تر در فعالیت‌های شغلی ایفا می‌کند.

#### جمع‌بندی و تحلیل نهایی اثر

سومین ویرایش این مطالعه بنیادی، اطلاعات روزآمدی درباره آثار نظری جدید و تحولات فناورانه و اجتماعی را به‌همراه داشته است. این مطالعه شامل مواردی چون رشد سریع اینترنت و جهانی‌شدن پرشتاب می‌شود که حاوی ارزیابی مجدد آثار کلیدی نظریه‌پردازان در سایه چنین تحولاتی است (آمازون، وبسایت). همچنین باید گفت که از ویژگی‌های مطلوب اثر وبستر توجه به ریشه‌ها و پایه‌های ساختاری اندیشه‌های متفکران معاصر در عرصه جامعه اطلاعاتی است. وی با تشریح دقیق و کامل آرای اندیشمندان به لایه‌های درونی تفکر آنان وارد شده و بنیان شکل‌گیری نظریه‌های آنان را بیان می‌کند. وبستر در این وادی صرفاً به بیان سخنان و نوشته‌های آنان بسنده نکرده و در تحلیل این اندیشه‌ها با نگاهی منتقدانه به شرح و بسط لازم مبادرت می‌ورزد. او در بیان آرای صاحب‌نظران جامعه اطلاعاتی می‌کوشد تا به‌نوعی روند شکل‌گیری تفکر و تأثیر آن بر حوزه مطالعاتی موردنظر را مطرح سازد. مطرح‌ساختن سازه‌های اصلی اندیشه از ویژگی‌های نوشتار وبستر است.

انتخاب عنوان هر فصل کتاب براساس سوالده اصلی نظریه متفکران بوده و از این نظر می‌توان به‌خوبی به هسته اصلی تفکر آنان پی برد. از سوی دیگر، پاسخ به این پرسش دشوار است که آیا تمام صاحب‌نظرانی که موردنظر وبستر بوده‌اند، کانون اصلی اندیشه جامعه اطلاعاتی را تشکیل می‌دهند؟ نمی‌توان از اندیشمندان دیگری یاد کرد؛ در پاسخ به این سؤال باید توجه داشت که در هر اثری محدودیت در حوزه پژوهش وجود دارد، و نمی‌توان آثار تمام متفکران را مطرح ساخت. اندیشمندی که وبستر در این زمینه معرفی می‌کند، کسانی‌اند که می‌توان آنها را به‌راستی بنیانگذاران عرصه اندیشه جامعه اطلاعاتی نامید. به‌خصوص آنکه وبستر تلاش کرده تا با معرفی ابعاد گوناگون جامعه اطلاعاتی در پوشش نگاه صاحب‌نظران به مطالعه‌ای عمیق و جامع‌نگر دست زند، و ریشه‌های شکل‌گیری جامعه اطلاعاتی را در دل آرای نظریه‌پردازان معرفی کند. وبستر تلاش مؤثری کرده تا سیر تاریخی اندیشه‌های مقوم جامعه اطلاعاتی را نیز مطرح سازد. در این میان برقراری پیوند میان اجزای نظریه‌های اندیشمندان خود نشان از مهارت‌های او دارد.

همچنین توجه به این نکته مهم در بررسی آرای نظریه‌پردازان برجسته در حوزه جامعه اطلاعاتی ضروری است که این متفکران به‌طور عمده با نگاهی انتقادی به وضع جامعه اطلاعاتی می‌نگرند. آنان صرف‌نظر از چهره موجه و دوست‌داشتنی این جامعه پیشرفته، به برخی از زمینه‌های نابرابری و سلطه، به‌علاوه، شکاف عمیق اطلاعاتی در دنیای مدرن پرداخته، و حتی به جنبه‌هایی از موقعیت‌های نامتوازن در خود کشورهای پیشرفته، در دسترسی و بهره‌مندی از اطلاعات اشاره می‌کنند. از این منظر توجه به پایه‌ها و ساختار جامعه اطلاعاتی در گرو مطالعه دقیق و آشنایی با زمینه‌های مهم تقویت‌کننده آن است. وبستر کوشیده تا با تبیین اندیشه‌های مهم در این بستر مطالعاتی به ارائه

چارچوبی نظری بپردازد. قالبی که از دل آن می‌توان به زمینه‌های مهم اندیشه و ریشه‌های مؤثر نظری در حوزه جامعه اطلاعاتی دست یافت. علاوه‌بر آن، باید به نکته‌سنجی وبستر در تحولات اجتماعی اشاره کرد که به تولید و اشاعه اطلاعات از منظر تخصصی می‌نگرد. این نکته که در دوران معاصر تولید اطلاعات به‌سرعت در جهان رو به افزایش نهاده است، گرچه در آثار بسیاری از متخصصان بیان شده، نگاه وبستر به آن دارای ژرفاندیشی بالایی است. روند تولید و تکثیر اطلاعات در نقاط مختلف دنیا قابل مشاهده است. حجم عظیم و افزایش تصاعدی پاره‌های اطلاعاتی، مسئله‌ای قابل توجه در جهان نوین به‌شمار می‌آید. شبکه، خود محملی مناسب برای توزیع گسترده اطلاعات است. شبکه با نفوذ زیادی که در زندگی اجتماعی مردم برجای نهاده، دیگران را ترغیب به تولید بیشتر اطلاعات می‌کند، زیرا امکانات شبکه، سرعت توزیع و گسترش اطلاعات را بسیار افزون ساخته است. بر همین اساس توجه صاحب‌نظران به ساختار و کاربرد شبکه، از لحاظ مطالعات اجتماعی، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی قابل ملاحظه بوده است. نگرش جامعه‌شناسانه به ساختار و کاربردهای اطلاعات یکی از نقاط مثبت تفکر وبستر در تحلیل جامعه اطلاعاتی محسوب می‌شود. باید گفت که وبستر با تلاشی درخور ستایش از عهده نگارشی تخصصی و اثربخش برآمده، و کتابی شایسته به جامعه علمی اهدا کرده است. مطالعه این اثر برای علاقه‌مندان می‌تواند سودمند باشد، و همچنان که می‌دانیم دو ترجمه از این کتاب به زبان فارسی برگردانده شده که عبارتند از:

- وبستر، فرانک. نظریه‌های جامعه اطلاعاتی، ترجمه: مهدی داودی، تهران: وزارت امور خارجه، ۱۳۸۴.
- وبستر، فرانک. نظریه‌های جامعه اطلاعاتی. ترجمه اسماعیل قدیمی. تهران: قصیده‌سرا، ۱۳۸۳.
- کتاب دیگری نیز از رایبیز و وبستر در حوزه جامعه اطلاعاتی منتشر شده است که مشخصات آن به‌قرار ذیل است.
- رایبیز، کوین و فرانک وبستر. عصر فرهنگ فناورانه: از جامعه اطلاعاتی تا زندگی مجازی، ترجمه: مهدی داودی، تهران: توسعه، ۱۳۸۵.

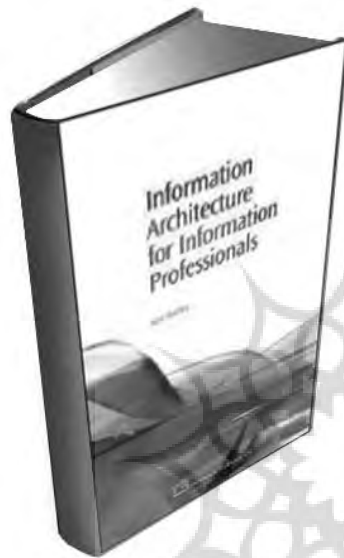
#### تشکر و تقدیر

در پایان از محضر استاد ارجمند، آقای مهدی داودی به پاس الطاف بسیارش، به‌ویژه برای ویرایش این نقد و بیان نکات ارزشمندی در تحلیل اثر، سپاسگزاری می‌کنم.

#### پی‌نوشت‌ها:

1. fardoroudi@yahoo.com
2. Information society
3. World Summit on the Information Society (WSIS)
4. Geneva
5. Tunisia
6. County Durham
7. London School of Economics (LSE)
8. University of Birmingham
9. Seabrook
10. compression of the world
11. intensification of consciousness
12. Robertson

## معماری اطلاعات برای متخصصان اطلاع‌رسانی



■ **Batley, Sue (2008). Information architecture for information professionals. Oxford: Chandos Publishing, 212 p. ISBN 1-84334-232-4.**

مقدمه  
معماری اطلاعات<sup>۱</sup> از جمله مباحث مهم و زیربنایی در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی است. این زمینه مطالعاتی هم با فرایندهای کاری و تخصصی در اطلاع‌رسانی ارتباط دارد، و هم با فناوری‌های نوین<sup>۲</sup>، ابزارها<sup>۳</sup> و نرم‌افزارها<sup>۴</sup>. مباحث شکل‌گیری ساختار اطلاعات<sup>۵</sup> درون برنامه‌های رایانه‌ای<sup>۶</sup>، و به‌منظور افزایش سطوح دسترسی به اطلاعات در حوزه مطالعات مربوط به معماری اطلاعات قرار می‌گیرد. مدیریت اطلاعات<sup>۷</sup> یکی از حوزه‌های اساسی برای بسترسازی به‌منظور مطالعه درباره معماری این عرصه است و برای به‌انجام‌رساندن فعالیت‌های تخصصی در زمینه داده‌ها<sup>۸</sup>، اطلاعات<sup>۹</sup> و دانش<sup>۱۰</sup> موجود در مراکز اطلاع‌رسانی<sup>۱۱</sup>، مؤسسه‌ها و سازمان‌های مختلف کاربرد دارد. در واقع میان بررسی‌های مربوط به معماری اطلاعات و مدیریت اطلاعات ارتباط پیوسته و استواری برقرار است. معماری اطلاعات با عرصه‌های گوناگونی پیوند خورده است و حوزه موضوعی آن اطلاعات حاوی آگاهی‌های ارزشمندی است که می‌تواند با نتایج حاصل از فعالیت نظام‌های اطلاعاتی<sup>۱۲</sup> همسو باشد.

13. Fritz Machlup
14. Jürgen Habermas
15. Antony Giddens
16. Robert Wright
17. Information economy
18. Daniel Bell
19. Post-industrial society
20. The coming of post-industrial society, 1973
21. Manuel Castells
22. Network society
23. Network economy
24. Social movement
25. Herbert I. Schiller
26. Anthony Smith
27. Public sphere
28. Media
29. Howard Tumber
30. Antony Giddens
31. Reflexivity
32. Post-modernity
33. Jean Baudrillard
34. Gianni Vattimo
35. Mark Poster
36. Jean-Francois Lyotard
37. Globalization
38. Global localism

### مأخذ

1. Amazon [website] Editorial Reviews about Theories of the Information Society by Frank Webster: Available: [http://www.amazon.com/Theories-Information-Society-International-Sociology/dp/0415406331/ref=sr\\_1\\_1?ie=UTF8&s=books&qid=1251185562&sr=11](http://www.amazon.com/Theories-Information-Society-International-Sociology/dp/0415406331/ref=sr_1_1?ie=UTF8&s=books&qid=1251185562&sr=11) [Accessed: 25, Aug., 2009]
2. Robertson, Roland (1992) *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
3. Seabrook, Jeremy (13, Jan., 2004) Localizing Cultures. *Korea Herald*. Global Policy Forum. Available : <http://www.globalpolicy.org/globaliz/cultural/20040113/jeremyseabrook.htm> [accessed: 10, Apr, 2006]
4. Webster, Frank [C.V.] Available: <http://virtualsociety.sbs.ox.ac.uk/people/webster.htm> [Accessed: 23, Aug., 2009]
5. World Summit on the Information Society (WSIS) [website], Available: <http://www.itu.int/wsis/index.html> [Accessed: 25, Aug., 2009]